

Д.В. Дзятко

Мінск, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

ДА ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАГРАФІІ

У апошнія дзесяцігоддзі дастаткова шмат напісана пра пэўны “лексікаграфічны бум” на постсавецкай прасторы. Прычыны імклівага развіцця прыкладной лексікаграфіі ў канцы XX – пачатку XXI стст., на наш погляд, ляжаць найперш у экстралінгвістычнай плоскасці: “парад” суверэнітэтаў, пераразмеркаванне функцый паміж мовамі ў былых саюзных рэспубліках, камерцыялізацыя кніжнага рынку, большая даступнасць паліграфічных паслуг і інш. прывялі да рэзкага павелічэння колькасці лексікаграфічнай прадукцыі (праўда, нярэдка з адначасовым зніжэннем маштабнасці праектаў і “навуковай вагі” апублікаваных выданняў).

Разам з тым даводзіцца канстатаваць колькасцю тэматыкі даследаванняў (амаль на ўзроўні статыстычнай пагрэжнасці ў параўнанні з агульнай колькасцю работ), звязаных з распрацоўкай тэарэтычных асноў і практычных прыёмаў лексікаграфічнай дзейнасці. Так, у Беларусі з 1990 г. былі абаронены толькі асобныя дысертацыйныя даследаванні, звязаныя з лексікаграфічнай праблематыкай: “Структурные и категориальные признаки слов и их отражение в словарных дефинициях” Н.В. Фархундзінай (2002), “Лексікаграфічная спадчына М. Гарэцкага: моўна-гістарычны кантэкст, фарміраванне лексікону, нармалізатарская практыка” І.І. Савіцкай (2002), “Нямецка-беларуская лексікаграфія XX ст. і фарміраванне беларускай тэрміналогіі” К.П. Любецкай (2004), “Средства передачи английской безэквивалентной лексики на русский язык (переводческий и лексикографический аспекты)” А.М. Гваздовіч (2010) і “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця” С.У. Шахоўскай (2013) [3; 5]. Відавочнай і дастаткова аб’ёмнай лакунай застаецца тэрмінаграфія, у тым ліку тэрмінаграфія лінгвістычная. Найбольш верагоднымі прычынамі адсутнасці манаграфічных даследаванняў па праблемах укладання слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў, на наш погляд, з’яўляюцца наступныя:

1. Істотная колькасць крыніц даследавання. Так, па самых сціпрых падліках усходнеславянскія мовазнаўцамі створана каля 450–600 слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў (як інкарпараваных, так і аўтаномных). Нягледзячы на інфарматызацыю сучаснага грамадства ў цэлым і навуковай супольнасці ў прыватнасці, многія ўсходнеславянскія слоўнікі (у тым ліку і дастаткова вядомыя) застаюцца цяжкадаступнымі для шырокага кола даследчыкаў (напр.: “Лингвистический словарь” Л.І. Жыркова, 1945; “Slovník slovanské lingvistické terminologie”, 1977–1979; “Словник сучасной лінгвістыкі: панятта і тэрміны” А.П. Загнітко, 2012; “Словник української ономастичної термінології” Д. Бучко і Н. Ткачовай, 2012 і інш.; такіх выданняў дзясяткі). У асобных бібліяграфічных і кантэкставых выданнях сустракаюцца нават слоўнікі-фантомы – працы, на якія

актыўна спасылаюцца, але гэтыя спасылкі пераважна маюць “рэфлекторны” характар і не сведчаць пра знаёмства аўтара з першакрыніцамі. Адным з такіх слоўнікаў з’яўляецца пятнаццацістаронкавы “Російсько-український словник граматичних термінів” Ю. Грох-Грахольскага (Казяціне, 1917) [7].

2. Страта для лінгвістычнай навукі асобных слоўнікаў, найперш выдадзеных у канцы 1980-х – 1990-я гг. (напр.: “Беларуска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў з метадычнымі парадамі для студэнтаў спецыяльнасці 02.17” М.З. Міхея, 1989; “Кароткі руска-беларускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (для настаўнікаў пачатковых класаў)” Т.І. Якубовіч, 1989 і інш.).

3. Структурны полімарфізм існуючых слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў і, як вынік, тыпалагічная іх разнастайнасць, што істотна абцяжарвае разгляд наяўных лексікаграфічных прац у межах адной даследчыцкай парадыгмы.

4. Адсутнасць агульнапрынятай metodyкі аналізу тэрмінаграфічных крыніц. Найбольшую складанасць можа выклікаць выяўленне таўнаты супраць лакунарнасці рээстраў слоўнікаў у сувязі з нераспрацаванасцю зместу паняццяў “тэрмінаграфічны кантынуум”, “тэрмінаграфічны гачдзійны кантынуум”, “тэрмінаграфічны стандарт” і інш.

5. Складанасць “нацыянальна-моўнай кваліфікацыі” перакладных тэрмінаграфічных слоўнікаў (важнай для выяўлення дынамічных працэсаў у развіцці ўсходнеславянскай тэрмінаграфіі): у лінгвістыцы не выпрацаваны крытэрыі, якія дазваляюць аднесці слоўнік да пэўнай нацыянальнай традыцыі на падставе комплексу вызначальных прымет. Так, зыходзячы з экстралінгвістычных паказчыкаў, пакуль цяжка адназначна адказаць на пытанне, у якой ступені прадстаўляе ўкраінскую лексікаграфічную традыцыю, напрыклад, “Українсько-польський словник лінгвістычных термінів”, выдадзены М. Аляксеенкам і Г. Гарнятка-Шуміловіч у Шчэціне [1], або некалькі “рускім” з’яўляецца “Карманный словарь лингвиста XXI века” Н.Ф. Шмыровой, апублікаваны ў Кіеве [3]. Найбольшай складанасцю з’яўляецца “нацыянальна-моўная кваліфікацыя” аб’ёмных міжнародных праектаў [4–6].

6. Суб’ектыўныя фактары (псіхалагічна даследчыкам-дысертантам “працей” брацца, напрыклад, за вывучэнне складу малазразумелай для шырокага кола філолагаў тэрмінасістэмы, скажам, энатамалагічнай, фізічнай, анамастычнай і інш., паколькі ў такім выпадку яны прэтэндуюць на поўную “экслюзіўнасць” атрыманых ведаў).

Падаецца, што наспела патрэба сістэмна прааналізаваць асаблівасці ўкладання слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў і на падставе праведзенага аналізу распрацаваць рэкамендацыі па аптымальных спосабах лексікаграфічнага апісання мовазнаўчай тэрміналогіі. Верагодна, што перад айчынным даследчыкам паўстане праблема выбару паміж адной з дзвюх даследчыцкіх праграм – праграмы-мінімум (беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія) або праграмы-максімум (усходнеславянская лінгвістычная тэрмінаграфія). Вырашаць названую праблему варта з улікам таго, што беларускі моўны матэрыял каталагізуецца па самых аптымальных падліках прыблізна ў 6 % усходнеславянскіх слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў, украінскі – у 16 %, астатнія 78 % – гэта слоўнікі рускай

лінгвістычнай тэрміналогіі. Натуральна, што ў такой сітуацыі найбольшую навуковую каштоўнасць могуць мець вынікі рэалізацыі другой даследчыцкай праграмы (паколькі яна прадугледжвае каталагізацыю і аналітычнае асэнсаванне значнага аб'ёму фактычнага матэрыялу, а таксама правядзенне неабходных тыпалагічных абагульненняў). Разам з тым далейшае павелічэнне панарамнасці навуковага агляду (ўсходнеславянская лінгвістычная тэрмінаграфія → славянская лінгвістычная тэрмінаграфія → еўрапейская лінгвістычная тэрмінаграфія і г.д.), несумненна, прывядзе да пропуску соцень інкарпараваных лексікаграфічных прац, якія застануцца незаўважанымі на фоне даследавання маштабных нацыянальных і міжнародных праектаў.

Вызначальнымі момантамі, якія ў першую чаргу патрабуюць тэарэтычнага асэнсавання і абагульнення, з'яўляюцца наступныя:

1. Працэс станаўлення лінгвістычнай тэрмінаграфіі ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве і яго вынікі (распрацоўка перыядызацыі развіцця ўсходнеславянскай тэрмінаграфіі; абгрунтаванне крытэрыяў перыядызацыі; сістэматызацыя карэляцыйных і дэкарэляцыйных тэндэнцый у развіцці беларускай, рускай, украінскай тэрмінаграфіі).

2. Паняцце “ўсходнеславянскага тэрмінаграфічнага кантынууму”, пад якім па аналогіі з паняццем кантынууму ў матэматыцы, мэтазгодна разумець мноства лексікаграфічных прац тэрміналагічнага характару, створаных у межах генетычна адной лінгвістычнай парадэгмы для апісання пэўнай тэрмінасістэмы або істотнага яе фрагменту (абгрунтаванне зместу паняцця; выяўленне “зон перасячэння” і “зон адчужэння” ў беларускай, рускай і ўкраінскай тэрмінаграфіі; рэтраспектыўныя і перспектыўныя, у тым ліку прагнознаыя, тэндэнцыі ва ўсходнеславянскай тэрмінаграфіі).

3. Фарміраванне метадалогіі ўсходнеславянскай лінгвістычнай тэрмінаграфіі (выпрацоўка прынцыпаў лексікаграфічнага апісання лінгвістычных тэрмінаў у беларускім, рускім, украінскім мовазнаўстве пад уплывам: а) агульнатэарэтычных даследаванняў; б) прыкладных праектаў).

4. Структурна-кантэнтны полімарфізм ва ўсходнеславянскай лінгвістычнай тэрмінаграфіі (мегаструктура тэрміналагічных слоўнікаў; макраструктура тэрміналагічных слоўнікаў: тыпы макраструктуры – алфавітная і алфавітна-гнездавая макраструктура; прынцыпы арганізацыі макраструктуры (парадак кампанентаў у лемах); метанавігацыйная сістэма ў лінгвістычнай тэрмінаграфіі (сістэма адсылак); мікраструктура тэрміналагічных слоўнікаў – лематызацыя і тыпы лем, зона варыянтаў, семантызацыя і тыпы дэфініцый, зона граматычнай інфармацыі, зона этымалогіі, зона экстралінгвістычнай інфармацыі, зона дэрыва-таў, зона ілюстрацый і інш.).

5. Тыпалогія тэрміналагічных слоўнікаў (тыпы слоўнікаў у залежнасці ад аб'екта лексікаграфічнага апісання, мэт слоўнікаў і іх структуры).

Стварэнне тыпалогіі слоўнікаў прадугледжвае вылучэнне пэўных лексікаграфічных характарыстык, параметраў, якія служаць падставай для класіфікацыі, апісання і ацэнкі слоўнікаў, а таксама іх праектавання [2, с. 18]. Тыпалогія дае магчымасць фармалізацыі і некаторага спрашчэння тэхналогіі стварэння

слоўнікаў, уніфікацыі іх кампазіцыйных сродкаў і адначасова з'яўляецца маркёрам ступені тэарэтычнай даследаванасці тэрміналагічнай лексікаграфіі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Алексеенко, М. Українсько-польський словник лінгвістичних термінів = Ukrainсько-polski słownik terminów lingwistycznych / М. Алексеенко, А. Горнятко-Шумилович ; Uniwersytet Szczeciński. – Szczecin : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005. – 242 s.
2. Гринев-Гриневиц, С. В. Введение в терминологию: как просто и легко составить словарь : учеб. пособие / С. В. Гринев-Гриневиц. – 3-е изд., доп. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 224 с.
3. Дзятко, Д. В. Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990 – 2011 гг.) : навуковы даведнік / Д. В. Дзятко, С. У. Шахоўская. – Мінск: БДПУ, 2011. – 400 с.
4. Карманный словарь лингвиста XXI века / сост. Н. С. Шмырёва. – Киев : АДЕФ-Украина, 2010. – 251 с.
5. Лингвистика Беларуси: аннотированный указатель диссертаций (1991–2013) / сост.: П. А. Михайлов, Н. П. Теслюк. – Минск : Ковчег, 2013. – 266 с.
6. Nash, R. Multilingual lexicon of linguistics and philology: English Russian, German = Многоязычный лексикон лингвистики и филологии: английский, русский, немецкий, французский / R. Nash. – Florida : Univ. of Miami Press, 1968. – 426 с.
7. Основен систем и терминологија на словенската ономастика = Основная система и терминология славянской ономастики = Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik / Македонска Академија на науките и уметностите ; Меѓунар. ком. на славистите ; Комисија за словенска ономастика ; редкол.: Ф. Безлай [и др.]. – Скопје, 1983. – 412 с.
8. Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology / vědec. red. A. Jedlička. – Praha : Akademia, 1977–1979. – Т. 1–2.
9. Словники, укладзены без участы УНТ та ІУНМ [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki/>. – Дата доступу: 26.01.2018.

У.І. Куліковіч

Мінск, Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

НААПÁШКІ, НАПÁШКІ І АПАШКІ: НАПІСАННЕ І ФУНКЦЫЯНАВАННЕ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Нашы метадысты-практыкі з мэтай актывізаваць пазнавальную дзейнасць вучняў падчас вывучэння арфаграфіі прапануюць шэраг цікавых, змястоўных і дзейсных падыходаў, сярод якіх асаблівае месца адводзіцца такім прыёмам, як пастаноўка праблемных задач і заданняў часткова-пошукавага характару. Прыкладам такой задачы можна лічыць і заданне тыпу: *Чаму ў адных словах напісана ж, а ў другіх – ш? – Дарожка, сцежка, рубашка, пешкі, сыраежка, напашкі*. На думку навукоўцаў, вучні ў выніку выканання падобных практыкаванняў